

ISSN: 1303 – 0035

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 13 Yıl/Year: 13 Semih Tezcan Armağanı

TÜRKLER VE İSLAMİYET: TÜRKLERİN MÜSLÜMANLIĞI TARİHİNE DAİR BİR SORGULAMA

A. Yaşar OCAK*

TURKS AND ISLAM: AN INVESTIGATION OF TURKS' CONVERSION TO ISLAM

Öz

Yüzlerce yıldan beridir içinde yaşanılmasına rağmen, İslam'ın Türkler tarafından kabul edilmiş serüveninin, –birkaç istisnanın dışında- Türk tarihçilerinin neredeyse anlaşılabilir derecede uzak kaldıkları konulardan biri olması, çok düşündürücü ve dikkat çekicidir. Türklerin İslam'a girişi gibi, hem Türk tarihini, hem dünya tarihini çok derinden etkileyen büyük bir tarihsel olgunun, farklı zaman ve mekânlardaki siyasal, toplumsal, kültürel ve inanç boyutlarının ayrı ayrı pek çok monografinin konusu olması gerekir. Bu kısa yazıda, Türklerin İslam'ı kabul ediliş tarihinin ihtiva ettiği bazı sorunsallara dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Türkler, İslam, Türk tarihçiliği, Yesevilik, Selçuklular*

Abstract

Although they are living in Islam for centuries, it is quite interesting and worth of thought that Turkish historians with a few exceptions are astonishingly disinterested in Turk's adventure of converting to Islam. One would expect numerous monographs on political, social, cultural, and religious aspects of Turks' conversion to Islam, a historic event that immensely influenced both Turkish and world history, in different regions and periods. This short essay addresses some problematic issues of the history of Turks' conversion to Islam.

Keywords: *Turks, Islam, Turkish historiography, Yasawiyya, Seljuks*

Konuya girmeden önce şunu hemen belirtelim ki, yazı başlığının çok geniş bir kapsamı olmasının ötesinde, ne kadar netameli ve bir o kadar sorunsallarla dolu, çok yönlü bir tarihsel olguyu yansıttığını bilmiyor değiliz. Yüzlerce yıldan beridir içinde yaşanılmasına ve Bernard Lewis'in yorumuyla, başka Müslüman milletlerden daha fazla Türklerin benliğine derinden nüfuz etmesine rağmen, İslam'ın Türkler tarafından kabul edilmiş serüveninin, –birkaç istisnanın dışında- Türk tarihçilerinin neredeyse

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.

e-posta: aocak@etu.edu.tr

anlaşılmaz derecede lâkayt kaldıkları konulardan biri olması, çok düşündürücü ve dikkat çekicidir. Kastettiğimiz şudur: Türklerin İslam'a girişi gibi, hem kendi tarihlerini, hem dünya tarihini çok derinden etkileyen büyük bir tarihsel olgunun, farklı zaman ve mekânlardaki siyasal, toplumsal, kültürel ve inanç boyutlarının bugüne kadar ayrı ayrı pek çok monografinin konusu olması gerekirdi. Hal böyleyken çok sınırlı sayıda bilimsel çalışmada daha yeni yeni değişik boyutlarıyla ele alınmağa başlaması, doğrusu Türk tarihçiliği adına hayli problemleri bir durumdur. Daha önce birkaç defa çeşitli yazılarımızda belirttiğimiz gibi¹, genelde Türkiye sosyal bilimciliğinin tarih disiplini dışındaki alanları (sosyoloji, toplumsal psikoloji, kültürel antropoloji, folklor, edebiyat, hatta felsefe) bu konuda hala izahı güç bir lâkaydılığın içindedir.

Bilindiği üzere bu mühim konu, son yıllarda Türkiye içinde ve dışında değişik bilimsel formasyonlardan gelen bazı araştırmacılar tarafından muhtelif açılardan eleştirilmeğe başlanan Fuat Köprülü'nün ünlü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar ve Türkler'in Tarih-i Dinisi* isimli eserleriyle, modern tarihçilik anlayışı çerçevesinde ilk defa ele alındı. Tam olarak konuya yoğunlaşmamakla beraber Türklerin İslam'a girişi problemiyle ilgili olarak Emel Esin'in bir kitabını²; Hakkı Dursun Yıldız'ın, konunun daha ziyade siyasal tarih boyutunu işleyen eserini³; Zekeriya Kitapçı'nın hamaset yanı ağır basan kitaplarını zikredebiliriz⁴. Bu sorunsal genel çerçevede son olarak Fatih M. Şeker'in⁵ ve Sönmez Kutlu'nun kitapları ile⁶ düşünce tarihi ve teoloji açısından ele alındı.

Türklerin Müslüman oluş tarihinin çok az itibar görüşünün, bir yanıyla Cumhuriyet Türkiye'sinin pozitivist ve laik Batıcı modernleşme projesiyle başlatılan derin ve travmatik kültür değişimiyle ilgili ideolojik

---

¹ Msl. bk. A. Yaşar Ocak, "Türkiye, İslam, üniversiteler ve sosyal bilimler", 2004 yılında TÜBA'da verilen konferans (şurada yayımlanmıştır: A. Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 232-236.

² Emel Esin, *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslam'a Giriş*, İstanbul 1978.

³ Hakkı D. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1976.

⁴ Msl. bk. Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı*, Konya 1988.

⁵ Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, TDV. Yay., Ankara 2010.

⁶ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, İSAM, İstanbul 2011.

bir boyutu olduğu tartışmaya gerek bırakmayacak kadar ortadadır⁷, Ancak bir yanıyla da bu alanda çalışmanın gerektirdiği bilgisel alt yapı donanımının zorluğuyla alakalı bulunduğu bir o kadar açıktır. Ama konunun biri ilgili tarih kaynaklarıyla, diğeri genelde Türk ortaçağ tarihçiliğinin zayıflığı ile alakalı iki boyutu daha vardır.

Bilindiği gibi Türkiye üniversitelerindeki tarihçilerin büyük kesimi Osmanlı tarihiyle uğraşır; çünkü Osmanlı tarihi, ortaçağ tarihçiliğine nispetle hem daha aktüeldir, hem nispeten daha kolay bir bilimsel ve filolojik altyapı gerektirir. Bu durum Türkiye tarihçiliği açısından tartışılması gereken çok ciddi bir meseledir, ama yeri burası değildir.

Şurası gayri kabil-i inkâr bir hakikattir ki, İslam'ı uzun yüzyıllar boyunca toplumsal, kültürel, sanatsal ve düşünsel hayatının temeli olarak gören bir toplumun içinden çıkan tarihçilerin, bu dinin belirtilen sahalardaki etkilerini bir oryantalist rahatlığıyla ele alıp analiz etmesi, değerlendirmesi hiç de sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Bu zorluğun akademik ve metodolojik boyutu bir yana, belki en güç yanı, bizatihi zihniyet dünyasıyla ilgilidir. Sadece kültürel bir aidiyet olmanın ötesinde, İslam'la herhangi bir şekilde ne inanç, ne de pratik bağlantısı olmayanlar için nispeten daha kolay olan yaklaşım, kendini bu inanç ve kültür dairesi içinde gören tarihçiler için olabildiğince zor bir tutumdur. *Annales* mektebinin kurucularından Fernend Braudel'in *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'Epoque de Philippe II* isimli ünlü kitabının önsözünde belirttiği düsturu (Kitabı yazarken Fransız ve Katolik olduğunu unutmaya çalıştığını vurgulaması) her Türk tarihçisinin uygulayabilmesi bugüne kadar acaba ne ölçüde mümkün olabilmıştır? Aşağıda da belirtmeye çalışılacağı üzere, "İslam'ı kabul etmenin Türk tarihindeki en büyük hata olduğu", "İslam'ın Türkleri medenileştirdiği" yahut "Türklerin seciyesine en uygun İslam yorumunun Alevilik Bektaşilik olduğu" şeklindeki kestirme yargılar arasında salınan Türk tarihçiliğinin şu durumu, Türkiye'de bahis konusu devasa sorunsalın mahiyetini anlamamıza herhalde kısmen de olsa yardımcı olabilir ve ne kadar çetin bir mesele olduğunu ortaya koyar.

Türklerin Müslüman olmasının ve ve onunla başlayan müteakip tarihinin teşkil ettiği bu devasa sorunsalı ele alan Türkiye'deki sınırlı sayıda çalışmalara kronolojik olarak bakıldığında, Köprülü'den sonra Osman Turan'ın bazı makaleleri çok önemli ve dikkate layıktır. Genel mahiyette

⁷ Bu konuda. Bk. A. Yaşar Ocak, "Türk ve Türkiye tarihinde İslam'ı çalışmak yahut arı kovanına çomak sokmak", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, Kış 2001-2002, s. 100-114.

bir yaklaşımı yansıtmakla beraber bu makaleler, çok önemli noktalara vurgu yapan ve bir takım önemli ve ilginç sorular soran ve tezler ortaya atan toplam 60 sahife tutarındaki altı makaleden oluşur⁸. Osman Turan gibi “milliyetçi ve muhafazakâr” bir Türk tarihçisinin bu makalelerde ileri sürdüğü tezlerin ciddiyetle tartışılması gerekirdi. Ama ne yazık ki bunlar aşağıdaki notlarda isimleri zikredilen makalelerde kalmıştır. Bu güne kadar birkaç ideolojik kitabın dışında, Türk tarihçilerince kesinlikle üzerinde durulmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük bir İslam devleti olduğu görüşünü sürekli öne çıkaran muhafazakâr Türk tarihçileri, Osmanlı tarihi boyunca gerek devletin, gerekse Müslüman Osmanlı toplumlarının nasıl bir İslam anlayışı içinde olduklarını neredeyse hiç sorgulamadılar, üzerinde durmadılar, önemsemediler. “Osmanlı İmparatorluğu ve İslam”, hatta yaşayan en büyük iki Osmanlı tarihçisinden biri olan Halil İnalcık’ın bile bu konuya –o da sadece siyasal açıdan- genel olarak dokunan bir makalesinin ve bazı kitaplarının değişik yerlerindeki temalarının dışında⁹- hiç yaklaşmadığı bir mesele oldu. Modernleşme döneminin büyük tarihçisi Kemal Karpat ise ancak modernleşme tarihi çerçevesinde din ve siyasal elitler zaviyesinden konuyla ilgilendi¹⁰.

Çok ilginçtir ki söz konusu sorunsal 2002 yılından itibaren, adeta yeniden keşfedilen Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları üzerinden incelenmeye başladı. Ahmet Ocak’ın 2002 yılında yayımlanan Büyük Selçukluların dini siyasetine dair kitabı¹¹ ile 2006’da Seyfullah Kara’nın Anadolu Selçukluları’nın İslam anlayış ve yorumlarını konu edinen tezli

---

⁸ Osman Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, *Selçuklular ve İslamiyet* (Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971) içinde ilk makale; “İslâmiyet ve Türkler”, “İslâmiyet’in Mâverâünnehir’de yerleşmesi”, “İslâmlaşmayı kolaylaştıran sebepler”, “İslâmiyet’in milli din olması” ve “Türk ve İslâm mefkûrelerinin kaynaşması”, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, c.I içinde. Bunların toplu bir eleştirel değerlendirme denemesi mahiyetindeki bir yazı için bk. A. Yaşar Ocak, “Türkiye tarihçiliğinde Türkler ve İslamiyet: Osman Turan’ın çalışmaları üzerine kısa bir bakış”, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri (Selçuklu Dönemi)*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 238-246.

⁹“Islam in the Ottoman Empire”, *Cultura Turcica*, 5-7 (1968-1970), s. 19-29; Buradan naklen *Essays in Ottoman History*, Eren, İstanbul 1998, s. 229-246.

¹⁰Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*, Timaş Yay., İstanbul 2009.

¹¹Ahmet Ocak, *Selçuklular’ın Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2002; Fatih M. Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

kitabını¹² bu meyanda zikredebiliriz. Bu ikisini Fatih M. Şeker isimli genç bir düşünce tarihçisinin bu defa Büyük Selçuklularla Anadolu Selçuklularının İslam algısını ilk kitabındaki aynı şablonla ele alan kitabı takip etti¹³. Şeker son olarak Osmanlı dönemine yöneldiğini gösteren peşpeşe iki hacimli kitap daha yayımladı¹⁴. Bu arada biri dışarıda diğeri içeride olmak üzere, Büyük Selçukluları daha çok sosyal ve kültürel tarih açısından irdeleyen iki kitabı da listeye ekleyelim¹⁵.

Türkiye dışında ise son yıllarda İndiana Üniversitesinden tarihçi Devin DeWeese'nin, Orta Asya'nın İslamlaşma süreci ve bu çerçevede Ahmed-i Yesevi, Yesevilik ve Nakşibendilik konusuna yoğunlaşan kitap ve makaleleri ile münhasıran bu konunun tasavvufi boyutuna eğildi.¹⁶

İşte –burada bizim görmediğimiz veya anmayı unutmuş olabileceğimiz hariç- liste bu kadar kısadır. Bunların dışında Türkiye'de popüler ve ideolojik tarihçiliğin konuyu aydınlatmaktan çok, sanki sıradan okurun kafasını karıştırmayı hedef alan birkaç kitabını burada zikretmeyeceğiz¹⁷. Ama yukarıda da belirtildiği üzere, Osman Turan'ın her biri bir değil

---

¹²Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni: Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Plânı*, Şema Yay., İstanbul 2006.

¹³ Fatih M. Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, Dergâh Yay., İstanbul 2011.

¹⁴ Aynı yazar, *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, Dergâh Yay., İstanbul 2013; *Osmanlı İslam Algısı*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

¹⁵*Seljuks: Politics, Society and Culture*, eds. Christian Lange-Songül Mecit, Edinburgh Un. Press, 2011; Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek (Büyük Selçuklular)*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

¹⁶ Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Türkles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, The Pennsylvania State Univ. Pres, 1994; : “The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the links between the Yasawî and Naqshbandî sufi traditions”, *JIS*, 7/2 (July 1996), pp. 180-207; “Yasawî Sayhs in the Timurid Era: Notes on the social and political role of communal sufi affiliations in the 14th and 15th centuries”, *Oriente Moderno*, XV (LXXVI)/2, 1996, pp. 173-188; “The Yasawî order and Persian hagiography in seventeenth century Central Asia...”, *The Heritage of Sufism, III: Late Classical Persianate Sufism (1501-1715). The Safavid and Mughal Period*, eds. Leonard Lewisohn and David Morgan, Oxford 1999, pp. 387-414; “Sacred history for a Central Asian town. Saints, shrines and legendes of origin in history of Sayram, 18th-19th centuries”, *RMMM*, LXXXIX-XC (2000), pp. 245-295.

¹⁷Msl. bk. Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, İletişim Yay., İstanbul 1993, Erdoğan Aydın, *Türklerin Müslümanlaştırılmasının Resmî Olmayan Tarihi*, Başak Yay., Ankara 1994, 2. bs.

birkaç kitaba konu olacak ehemmiyetteki sorunsallara temas ederek ısrarla tarihçilerin ve ilahiyatçıların dikkatlerini çekmeğe çalışan, ne yazık ki peşinden 2000'li yıllara kadar kimsenin gitmediği makalelerinin önemini vurgulamadan da geçemeyeceğiz. Bu makalelerin her biri ayrı ayrı kitap olacak kadar geniş muhtevaya işaret eden değerli yazılardır. Fakat bunlarda hemen her cümlede hissedilen milliyetçi bir vurgu vardır.

Bizim bu kısa yazımız, görüldüğü gibi, Türklerin İslam'ı kabulünün özet bir tarihi değildir, ama bu tarihin ihtiva ettiği, görebildiğimiz kadarıyla üzerinde pek durmadığımız, hamasetin ve ideolojik yaklaşımların ötesinde, ciddi sorgulamalara tabi tutarak tartışmadığımız bazı sorunsallara dikkat çekmek niyetini taşıyor. Altını çizmek istediğimiz sorunsalları şu iki ana grup içinde toplayabiliriz:

- 1- Türklerin İslam'ı kabul süreciyle ilgili olanlar,
- 2- İslam'ın kabulünün Türklerin sonraki tarihleri boyunca siyasal, toplumsal ve kültürel hayatlarında hasıl ettiği sonuçlara, sebep olduğu değişimlere dair olanlar

Birinci gruptaki sorunsalları şöyle sıralayabiliriz:

1) İslam'la ilk karşılaşan ve onu kabul eden, "Türkler" adı altında genel bir şekilde nitelediğimiz kesimler hangileriydi? Bugüne kadar ilk Müslüman Türklerin Karahanlılar (İlekhanlar) olduğu, eldeki bazı tarihsel verilerden yola çıkılarak genel kabul görmüştür. Bu meyanda elimizde *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adındaki 11. yüzyılda kaleme alındığı kabul edilen bir metin mevcuttur¹⁸. Oysa Orta Asya'nın geniş steplerinde yaşayan çeşitli Türk boylarından hangilerinin hangi tarihlerde ne suretle İslam'ı kabul ettikleri kesin olarak henüz çok tatminkâr bir biçimde araştırılıp tartışılmış değildir.

2) Türklerin İslam'la ilk temaslarının, 8. yüzyılda, Müslüman Arapların Orta Asya fetihleri sırasında vukû bulduğu, yani 750 tarihindeki Talas muharebesinin uyandırdığı ilk tepkilerin arkasından uzun bir süre sonra, 10. yüzyıldan itibaren bu yeni dini kabule başladıkları bilinir. Türkler Arap yöneticilerinin katı siyasetleri yüzünden önce tepki duydukları İslam'ı sonra nasıl ve hangi sebeplerle kabullenmeye yöneldiler? Bu büyük değişimde etkili olan siyasi, ekonomik ve kültürel etkenler hangileridir? Bu kabul süreci nasıl başlamış ve nasıl gelişmiştir? Bu

---

¹⁸ Bk. R. BarkleyShaw, *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkestan*, Lahore 1875; Fernand Grenard, "Satuk Buğra Han menkabeti ve tarih", çev. O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet* (İstanbul 1971) içinde.

süreçte bizzat Müslüman Arapların ve Farısların ne gibi rolleri olmuştur? Özellikle Arap ve bilhassa Fars tüccar ve sufilerinin bu olaydaki payı nedir?

3) Tasavvufun Türklerin İslam'a giriş sürecindeki tarihsel rolü nedir? Asıl etken bu mudur? Yahut tasavvufla birlikte, başka bir takım âmiller manzumesi mi söz konusudur?

4) Tasavvufi çerçevede Ahmed-i Yesevî'nin ve Yesevîliğin rolü gerçekte nedir ve ne kadardır? Bu rol, Fuat Köprülü'nün Türkçülük cereyanının bir "Türk İslamı yaratma" projesinin revaçta olduğu bir dönemde, o rüzgârların tesiriyle yazdığı ünlü kitabının sebep olduğu fazla büyütölmüş bir algılama mıdır? Bunun tarihsel gerçeklik payı nedir? Orta Asya Türklerinin İslam'ı kabulü sadece tasavvuf ve o çerçevede de bir tek Ahmed-i Yesevî faktörüyle izah edilebilir mi? Yoksa –her ne kadar bugün bilmesek de- başka benzer şahsiyetlerin de varlığı söz konusu mudur?

5) Türklerin İslam'ı kabul süreci ile ilgili olarak bugüne kadar genellikle Türkiye'de iki ideolojik tez ileri süröle gelmiştir. Bunlardan biri, Türklerin "kılıç zoru" ile Müslüman oldukları; diğeri, hiçbir zora tabi olmadan, kendiliklerinden İslam'ı kabul ettikleri şeklindedir.

Bu iki tez'in türevi olarak_____

- a) Türklerin Müslüman olmakla "İslam'ı şereflendirdikleri;
- b) Türklerin İslam'ı kabul etmekle şereflendikleri;
- c) İslam'ı kabul etmenin Türk tarihindeki en büyük hata olduğu;
- d) Türklerin Müslüman olduktan sonra bazı "millî" hasletlerini kaybettikleri;
- e) Ancak İslam sayesinde Türklüklerini ve benliklerini koruyabildikleri;
- f) İslam'a girdikten sonra Türklerin ancak gerçek anlamda medenîleştikleri şeklinde alt-tezler ileri sürölmüştür.

Bu tezlerin tarihsel ve bilimsel kıymetlerinin ideolojik ve hamasî yaklaşımların ötesine geçerek hâlâ ciddi bir şekilde tartışılmadığı ortadadır. Oysa Türkiye'de hemen her gün göröldüğü gibi, -bazı akademik tarihçilik çevreleri de dâhil- her ideolojik kesim bu tezlerden kendine uyan birini kabul etmiş ve o doğrultuda kendine sanal mahiyette bir "Türklerin Müslüman oluş tarihi"ni kurgulamıştır.

Meselâ Türkiye’de bazı tarihçilerin ileri sürdüğü gibi, “Türklerin zaten Müslüman olmadan önce de tek Tanrı’ya inandıkları”, bu yüzden kolayca İslam’ı kabul ettikleri şeklindeki tezin tarihsel gerçeklik ve bilimsellik açısından kıymetinin ciddi olarak tartışıldığı kanaatinde değiliz.

6) Hep vurgulana geldiği üzere, Türkler gerçekten daha ilk elde, hiçbir siyasi ve ekonomik beklentinin tesirinde kalmaksızın, İslam’ın üstün vasıflarını ve inanç esaslarını kolayca kavrayıp benimsemişler ve kendilerini onun önerdiği hayata çabucak adapte mi etmişlerdir? Türklerin Müslüman oluşunda siyasi ve ekonomik beklentilerin, o dönem İslam uygarlığının bir mensubu olmanın sağlayacağı muhtelif avantajların tesiri nedir?

7) “Moğol istilasının Orta Asya Müslümanlığı üzerindeki etkileri ne olmuştur?” gibi, kanaatimizce çok ciddi bir sorunsalın da, bazı spekülasyonlar ve faraziyeler dışında, sağlam bir çözümünün henüz ortaya konulmadığını düşünüyoruz. Meselâ Moğol sonrası dönemde, Orta Asya’da istilanın sebebiyet verdiği dinî bir değişim veya dönüşüm söz konusu mudur? Bu çerçevede Nakşibendiliğin istila sonrası oluşan yeni siyasal, toplumsal ve dinî tablodaki yeri ne olmuştur?

8) Nakşibendiliğin Yesevilikle alakası nedir? Bu tarikatın Orta Asya’da yayılmasının Yesevilik üzerinde ne gibi etkileri olmuştur? Nakşilik sonrası Yesevilik’in tarihi nedir?

9) Bununla bağlantılı olarak belki daha karmaşık ve üzerinde hemen hiç düşünülüp araştırılmayan “Şiilik ve Türkler” sorunsalından söz etmek gerekiyor. “Türkler neden Şiiliği değil, Sünniliği kabul ettiler?” sorusunun cevabı aslında açık ve bellidir: Çünkü 10. yüzyılda Şiiliğin İmamiye kolu henüz İran’da teşekkül sürecini henüz tamamlamakta; İsmailiye ise coğrafi olarak Orta Asya’dan çok uzakta, Kuzey Afrika’da Fatımilerle temsil edilmektedir ve nüfuz sahası söz konusu yüzyılda henüz Türklere kadar uzanmamaktadır. Ancak Nasır-ı Hüsrev’in (öl. 1072 veya 1077) Bedahşan’daki faaliyet döneminden itibaren Türklerin İsmaililiğin tesirine maruz kalmış olabileceği düşünülebilir. İsmaililiğin Nizari kolunun ise İran’dan Türklerin yaşadığı Orta Asya’ya ve Anadolu’ya nüfuzunun, esas itibariyle kanaatimizce ancak Moğolların 1256’da Alamut’u tahriplerinden sonra, oradan kaçıp dağılan ve kendilerini sufi kisvesi altında gizleyen dailer aracılığıyla olmuş olabileceği tahmin edilebilir.

İşte Türkler ve Şiilik konusunda üzerinde durulmayan asıl sorunsal budur. Bu sorunsal tartışılıp çözüme bağlanmadan Türkler arasındaki

Alevilik, Bektaşilik gibi –bazı Türkiye tarihçilerinin tercih ettiği klasik deyimle- “Batını” yapılanmaların anlaşılması mümkün değildir.

İkinci gruptaki sorunsallar ise kanaatimizce en az birinci gruptakiler kadar, belki daha da önemlidir. Mesela:

1) “İslam’ı kabul ettikten sonra Türklerin siyasal zihniyetlerinde ne gibi değişiklikler vukû bulmuştur?”, “Siyasal hâkimiyet anlayışı yeni dinin siyasal boyutuyla nasıl bağdaşmıştır?” gibi bir takım sorular sorulduğunda, en azından Türklerin tarihte oynadıkları roller açısından bazı kazanımlar ve özellikler elde edip etmedikleri meselesi, kanaatimizce çok ciddi bir başka sorunsal olarak hala ortada duruyor.

2) Türklerin Sünnî İslam’ı kabulleri hangi tarihsel şartların sonucudur? Bilindiği üzere Büyük Selçuklular 11. yüzyılın ortalarında Sünnî İslam’ı kabul etmek suretiyle konar-göçer bir kültürün temsilcisi olarak Horasan’a gelerek, gelişmiş yerleşik bir kültürün ortasına oturdular. Böylece İslam dünyasının kaderini derinden etkileyecek bir konuma geldiler. Ama mühim tarihsel olayın o zamanki İslam dünyasında çok da hoş karşılanan bir durum olduğunu söylemek kolay değildir. Müslüman olmuş olsa da bu göçebe kavim bir tür küçümsenme ile karşılandı. Ama nasıl karşılanırsa karşılanırsın, bu göçebe kavim o tarihlerden itibaren bu dünyanın siyasal tarihinde en etkili faktörlerden biri, -sonraki gelişmeler dikkate alındığında - belki birincisi olarak yer aldı ki bu büyük hadisenin iki asır sonraki en çarpıcı sonucu Osmanlı İmparatorluğu’nun tarih sahnesine çıkmasıdır.

3) Türklerin Sünnî İslam’ı kabul etmelerinin, o tarihlerde İslam dünyasının Şii İslam’la mücadele halinde olan mütebaki kısmının üstün gelmesine yaptıkları katkı, hamaset sınırlarının ötesinde henüz daha yeterince tartışılmış ve irdelenmiş değildir. Oysa bu mühim hadise sonuçları bugüne kadar uzanan büyük bir tarihsel olgudur. Bunun İslam dünyasının siyasal ve kültürel tarihinde hâsıl ettiği sonuçlar nelerdir? İslam bilim ve düşünce hayatının gelişiminde müspet veya menfi etkileri ne olmuştur? Bu etkiler bir gelişime ve yenilenmeyi mi, yoksa bir durgunlaşmayı veya bir tarz dönüşümünü mü başlatmıştır? Bu iki tezin geçerlilik ve doğruluk payları nedir?

4) Belki bu ikinci grup sorunsalların en çarpıcı olanı, İslam’ı kabulden çok fazla bir zaman geçmeden, yaklaşık bir elli içinde Buhara, Semerkant, Merv ve Belh gibi, eski Budist ve kısmen Maniheizt kültürün merkezleri olan kentlerin nasıl olup da İslam bilim, sanat ve düşüncesinin en güçlü üretim merkezlerine dönüşmüş olduklarıdır. Bu ilginç tarihsel olguyu nasıl açıklamak gerekiyor, bu olgu nasıl bir sürecin ürünüdür?

İşte –unuttuklarımız da dâhil- yukarıdan beri sıraladığımız şu hususlar, kanaatimizce “Türkler ve İslamiyet” adındaki bu devasa tarih sorunsalının nasıl bir ciddiyet arz ettiğini biraz olsun gösterebilecek durumdadır. Bu sorunsal tatmin edici şekilde halledilmediği sürece, Türklerin İslam’ı kabul tarihini ve bunun yol açtığı sonuçları anlayabilmenin ve tatminkâr bir bilimsel izahını yapabilmenin mümkün olmadığını, sürekli biri birine zıt tezlerin yarattığı dalgalanmalar içinde daha uzun zaman çalkalanacağımızı düşünüyoruz. Bu sebeple Türk tarihçiliğinin bu büyük sorunsallar yumağı üstünde ciddiyetle çalışmasının artık zamanı gelmiş olmalıdır. Türkiye tarihçileri bu sorumluluğu halen üzerlerinde taşımaktadırlar.